

Utjecaji socio-ekonomskoga položaja obitelji na bračne, obiteljske i socijalizacijske procese¹

MIRA ČUDINA-OBRAĐOVIĆ
Filozofski fakultet, Pedagoške znanosti, Zagreb

UDK: 316.356.2:316.344.2:316.66
316.662:316.356.2]316.344.2

JOSIP OBRAĐOVIĆ
Filozofski fakultet i Institut Ivo Pilar, Zagreb
e-mail: jobradov@ffzg.hr

Pregledni rad
Primljeno: 30. travnja 1998.

U hrvatskom je društvu u tijeku značajna transformacija s izrazitim društvenim raslojavanjem, te varijabla socio-ekonomski položaj postaje vjerojatno mnogo važnija nego što je bila prije. Logično je tako očekivati da će socio-ekonomski položaj pojedinca ili obitelji imati uskoro daleko veći utjecaj na različite oblike ponašanja i dinamiku odnosa u obitelji i na obitelj kao agens socijalizacije nego što je imao prije. Istodobno, ne postoje ni teorije, a niti istraživanja o djelovanju socio-ekonomskoga položaja obitelji na obiteljske i socijalizacijske varijable u hrvatskome društvu. Članak daje pregled teorija i istraživanja kako bi prikazao, opisao i objasnio djelovanje socio-ekonomskoga položaja na obiteljske i socijalizacijske varijable u međunarodnome iskustvu. Glavni je cilj rada da opisivanjem i objašnjavanjem stranoga iskustva, bez pretenzija generalizacije na naše uvjete, ponudi pretpostavljene odnose tih varijabli u našim uvjetima te potakne domaća istraživanja na ovom vrlo važnom području za hrvatsko društvo.

Ključne riječi: OBJEKTIVNI SOCIO-EKONOMSKI POLOŽAJ, SUBJEKTIVNI SOCIO-EKONOMSKI POLOŽAJ, BRAČNI PROCESI, OBITELJSKI PROCESI, SOCIJALIZACIJSKI PROCESI, EKONOMSKI STRES, EKONOMSKA PRILAGODBA

1. Uvod

Objektivni i subjektivni ekonomski položaj obitelji dio su šireg teoretskog okvira koji se obično naziva socio-ekonomski položaj ili stratifikacijski ili klasni položaj obitelji u nekom društvu. Odmah moramo naglasiti da teoretičari i istraživači u području braka i obitelji koriste različite i raznorodne indikatore stratifikacijskog položaja, ali nedovoljno artikuliraju varijable socio-ekonomskog položaja, uzimajući u razmatranje samo neke dimenzije (Smith & Graham, 1995), a gotovo da nema pokušaja bilo teoretskog bilo istraživačkog koji bi objedinjavao različite dimenzije socio-ekonomskog položaja. Umjesto toga, autori obično u razmatranje uključuju samo neke od varijabli koje predstavljaju klasni, stratifikacijski ili socio-ekonomski položaj obitelji. Najčešće su to: plaća ili dohodak jednog ili oba supružnika, njihovo zanimanje i stupanj obrazovanja. Pokušat ćemo pokazati da je širi pristup prikladniji, te prikazati kako bi se različite varijable braka i obitelji, koje predstavljaju osnovne indikatore socio-ekonomskog položaja, mogle integrirati u širi teoretski sustav. No, najprije ćemo u najkraćim crtama opisati osnovne teorije strukture društva u suvremenoj sociološkoj literaturi te kakvo je gledanje različitih teoretičara na klasnu podjelu ili stratifikaciju društva. Mnoštvo postojećih teorija i teorijskih gledanja može se svrstati u tri osnovne skupine.

Prva skupina jest *konfliktna teorija* čiji je temeljni predstavnik Karl Marx (Marx, 1867). Prema tom gledištu svako se društvo sastoji od dviju klasa: klase kapitalista ili vlasnika

¹ Rad je dio znanstvene teme Odrednice bračne kvalitete unutar znanstvenoga programa Socijalna struktura i socijalna integracija, koji financijski pomaže Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske.

proizvodnih sredstava i radnika ili zaposlenih, koji nisu vlasnici sredstava za proizvodnju. Osnovna se borba vodi između dviju klasa za sredstva nad proizvodnjom ili općenito, za bolji položaj u društvu.

Prema drugoj, tj. *funkcionalističkoj teoriji* (Davis & Moore, 1945; Sorokin, 1927) pogrešno je klasificirati skupine na kapitaliste i zaposlene i objašnjavati društvenu strukturu borbom navedenih skupina. Prema toj teoriji u društvu su definirane različite uloge i koordinacija među njima, pa su oni koji s društvenog stajališta imaju važniju ulogu nagrađeni bolje, imaju veću moć i veći ugled. Postoje i različite modifikacije funkcionalističke teorije, a jedna je od njih i *teorija tržišta* koju je ponudio Ralph Dahrendorf 1969. godine. Prema toj teoriji zbog različite ponude i potražnje pojedinih zanimanja u nekom društvu određene profesije dobivaju veću ili manju važnost te veći ili manji ugled i moć.

I na kraju, kad govorimo o temeljnim teoretskim stajalištima na području stratifikacije, svakako valja spomenuti shvaćanje Maxa Webera (1921) i to zbog toga što su teoretičari i istraživači braka i obitelji u svojim radovima najčešće rabili pojmove socijalne stratifikacije i strukture društva koje je razvio Weber. On razlikuje tri stratifikacijske dimenzije: *klase*, koje se temeljno razlikuju prema ekonomskim resursima ili vlasništvu, *socijalni status* pojedinaca ili grupa, koji se razlikuje prema ugledu ili prestižu i *političke stranke*, koje se razlikuju prema društvenoj moći. Nedavna modifikacija Weberove teorije (Haller, 1982) uzima u obzir velike promjene koje su nastupile u strukturi društava od Weberova vremena. Haller (1982) je Weberovoj tipologiji dodao novu dimenziju, tj. informacije kojima raspolažu neki pojedinci ili socijalne skupine u društvu. Tako se, prema Halleru, pojedinci i skupine ne razlikuju samo s obzirom na ekonomske resurse, ugled i moć, nego i s obzirom na stupanj posjedovanja važnih informacija koje im omogućuju drukčiji položaj u društvu u usporedbi s pojedincima ili skupinama koji takve informacije ne posjeduju.

Sva su navedena gledanja, teorije, ili njihovi dijelovi ili dimenzije izvanredno važni za teoretičare i istraživače u području braka i obitelji. Logično je pretpostaviti da će objašnjenja procesa socijalizacije, obiteljskih procesa i odnosa u obitelji biti blisko povezana s teorijama stratifikacije i različita ukoliko se proučavanju tih procesa pristupi sa stanovišta konfliktne, funkcionalističke ili Weberove teorije stratifikacijske strukture. Logično je pretpostaviti da će se isto tako razlikovati i rezultati istraživanja bračnih procesa kao i fertilitetnog ponašanja bračnih partnera, ovisno o tome definira li se socio-ekonomski položaj prema vlasništvu nad proizvodnim sredstvima, moći i ugledu ili dostupnosti važnim informacijama.

Najčešće se u suvremenim istraživanjima koriste dimenzije Weberove teorije i to u oblicima koji odražavaju zanimanje, prihod i stupanj obrazovanja pojedinca.

Ako želimo upoznati utjecaje socio-ekonomskog položaja bračnih partnera ili obitelji na bračne, obiteljske i socijalizacijske procese u obitelji, nužno je prije svega jasno definirati socio-ekonomski položaj. Najšire shvaćeno, to je položaj koji zauzima neki pojedinac, ili obitelj, na nekoj društvenoj ljestvici. Pojam je multidimenzionalan, a različite dimenzije možemo grupirati u dvije skupine varijabli. Prvu skupinu nazvat ćemo *objektivni socio-ekonomski položaj*, a drugu ćemo skupinu nazvati *subjektivni socio-ekonomski položaj*, a predstavlja doživljaj ili percepciju vlastitog objektivnog socio-ekonomskog položaja. U suvremenim se istraživanjima sve češće te dvije skupine varijabli promatraju zajednički, u složenim modelima utjecaja, unutar kojih su one u međusobnom odnosu i imaju i odvojen i zajednički utjecaj na obiteljske varijable. Tako se objektivni socio-ekonomski položaj (strukturnalna varijabla) smatra distalnim utjecajem koji na određene zavisne obiteljske varijable djeluje samo posredno preko niza dinamičkih procesnih varijabli (subjektivnog doživljaja položaja i situacije, objektivnih reakcija na taj doživljaj i interakcija članova i dijelova obitelji u skladu s tim reakcijama (Elder et al., 1990; Lorenz et al., 1991; Conger et al., 1993; Felner et al., 1995; DuBois et al., 1994; Garcia, 1991; Ninio, 1990).

U istraživanjima obitelji i objektivni i subjektivni se ekonomski položaj može izraziti na različite načine, budući da možemo uzeti u obzir indikatore a) samo muževljevog zanimanja,

obrazovanja ili dohotka; b) samo ženinog zanimanja, obrazovanja ili dohotka; c) i ženinog i muževljevog zanimanja, obrazovanja ili dohotka koji će se promatrati odvojeno i d) i ženinog i muževljevog zanimanja, obrazovanja ili dohotka koji će se promatrati zajednički kao jedna varijabla. U starijim istraživanjima, osobito onima koja su definirala "pasivni socio-ekonomski status pojedinca", u pravilu su se uzimali u obzir isključivo muževljevi/očevi indikatori zanimanja, obrazovanja ili dohotka. No, kako se pokazalo da muževljevi i ženini indikatori socio-ekonomskog statusa mogu biti drukčije povezani s različitim obiteljskim varijablama, suvremena istraživanja najčešće primjenjuju indikatore i muževljevog i ženinog socio-ekonomskog statusa i tretiraju ih najčešće kao zasebne varijable (Smith & Graham, 1995).

Zavisne varijable u istraživanju obitelji možemo podijeliti u sljedeće skupine: *predbračni odnosi* (pronalaženje partnera, kohabitiranje), *bračne karakteristike i procesi* (fertilitetno ponašanje, bračna kvaliteta, stabilnost i zadovoljstvo, dinamika bračnih odnosa, oblici komunikacije i interakcije), *socijalizacijski procesi* (roditeljstvo, roditeljski odgojni stil, neposredna roditeljska uključenost u odgoj i podučavanje), *djeca* (socio-emocionalna prilagođenost i oblici neprilagođenosti – delinkvencija, droga; intelektualni razvoj i školska uspješnost), *rodbinski odnosi i obiteljska dezintegracija* (rastava, obiteljsko nasilje).

2. Objektivni socio-ekonomski položaj i njegov utjecaj na bračne, obiteljske i socijalizacijske procese u obitelji

Kao objektivni socio-ekonomski položaj razumijevamo dimenzije:

1. zanimanje, 2. obrazovanje, 3. dohodak ili plaća, 4. vlasništvo ili posjedovanje dobara, 5. ekonomski standard i 6. zaposlenost pojedinca. Svaka od navedenih varijabli zasebno se koristi kao dimenzija objektivnog socio-ekonomskog položaja pojedinca ili obitelji, a nekoliko zajedno zbrojenih varijabli rabe se kao ukupan objektivni socio-ekonomski položaj nekog pojedinca ili obitelji u društvu. Valja spomenuti da u stručnoj literaturi nismo uspjeli naći jedan rad koji bi obuhvaćao sve navedene dimenzije ili varijable socio-ekonomskog položaja. U većini se istraživanja, a i teorijskih radova, najčešće proučava samo jedna od varijabli i određuju se njeni utjecaji na obiteljske varijable. Zato ćemo zasebno raščlaniti svaku od dimenzija kao i rezultate istraživanja o djelovanju navedene varijable na bračne, i obiteljske procese.

2.1. Zanimanje

Unutar sociologije profesija različite su teorije zanimanja, kao i njegove definicije. Možemo se zadovoljiti shvaćanjem zanimanja kao stručnog znanja u određenom području, koje pojedinac stječe specifičnim obrazovanjem i koje mu omogućuje uspješno obavljanje poslova unutar struke. Zanimljiv je pristup zanimanju u sociologiji profesija razvio Otis Dudley Duncan (1961). On se nije zadovoljio tretiranjem zanimanja kao kategorijalne varijable, nego je pokušao razviti ordinalnu skalu koja bi predstavljala rang-listu zanimanja u nekom društvu prema njihovom ugledu. Duncan je konstruirao Socio-ekonomski indeks (SEI), koji predstavlja rang ugleda nekog zanimanja u društvu.

Mnoštvo je teoretičara i istraživača u području sociologije profesija i socijalne stratifikacije provelo niz modifikacija Duncanovog socio-ekonomskog indeksa (Featherman & Stevens, 1982; Nakao & Treas, 1992; Stevens & Cho, 1985), a problem njegove vrijednosti samo za određeno društvo riješili su Ganzeboom, De Graaf i Treiman (1992), konstruirajući Međunarodni socio-ekonomski indeks. Sociologija profesija tretira sve probleme vezane uz pojedina zanimanja, osobito njihov položaj u nekom društvu, no nas u ovom tekstu isključivo zanima zanimanje kao varijabla koja djeluje na bračne i obiteljske procese. Istraživanja koja se odnose na djelovanje varijable zanimanje pokazuju da zanimanje jest varijabla koja diskriminira obitelji s obzirom na bračne i obiteljske procese (Gans, 1967; Kohn, 1969; Wright,

1989) a osobito s obzirom na socijalizacijske procese, tj. roditeljsko ponašanje (Jensen et al., 1991; Steinmetz, 1974; Terr, 1992). No, u području braka i obitelji nema istraživanja u kojima je primijenjen bilo Socio-ekonomski indeks bilo Međunarodni socio-ekonomski indeks, iako je takav metodološki pristup superiorniji od onoga po kojem se zanimanje tretira kao kategorija ili nominalna skala.

2.2. Obrazovanje

Obrazovanje se u istraživanjima iz područja obitelji redovito shvaća formalno, tj. ili kao postignut stupanj obrazovanja, primjerice srednja ili visoka stručna sprema, ili češće, kao broj godina školovanja. Varijabla obrazovanje dio je različitih stratifikacijskih teorija. Gotovo da se ne može zamisliti pojedine stratumе u društvu bez varijable obrazovanja. U prosjeku, u modernom industrijskom i postindustrijskom društvu, pojedinci višega obrazovanja imaju i veću plaću ili dohodak, što je druga značajna dimenzija različitih klasnih ili stratifikacijskih teorija, a oni imaju i veći ugled i donekle veću moć, što su pak dodatne stratifikacijske dimenzije. Očito je da je teško promatrati obrazovanje kao izoliranu dimenziju socio-ekonomskoga položaja, budući da je ono često u tijesnoj vezi s ekonomskim položajem i moći. Pa ipak, postoje obiteljske varijable koje su vjerojatno pod znatno većim utjecajem obrazovanja nego ostalih dimenzija socio-ekonomskog statusa obitelji. Kad bi se provela kontrola varijabli zanimanja, te ekonomske i društvene moći, vjerojatno bi se dobio bolji uvid u povezanost varijable obrazovanja i različitih obiteljskih procesa.

Istraživanja pokazuju da je obrazovanje bračnih partnera prediktivno za *stabilnost braka*, tj. bračni partneri višega stupnja obrazovanja rastaju se rjeđe od partnera nižega obrazovanja (Becker et al., 1977) ili pak da se partneri podjednakoga obrazovanja rastaju rjeđe od partnera koji se bitno razlikuju s obzirom na stupanj obrazovanja (Edwards & Saunders, 1981).

Od bračnih procesa/interakcija koji su pod utjecajem obrazovanja bračnih partnera, istraživanja navode veću fizičku *agresiju* u brakovima nižeg obrazovnog statusa (Straus & Gelles, 1990; Hotaling & Sugarman, 1986), ali nije naden takav odnos za verbalnu agresiju (Straus & Sweet, 1992). Smatra se da su bolje obrazovani pojedinci spremniji na verbalno i racionalno rješavanje sukoba (Steinmetz, 1978).

Obrazovanje bračnih partnera, osobito žena, moglo bi imati značajan utjecaj na *stavove prema roditeljstvu, fertilitetno i pronatalitetno ponašanje* bračnih partnera. Moglo bi se očekivati da će se žene nižeg stupnja obrazovanja različito u tom smislu ponašati od žena koje su postigle viši stupanj obrazovanja. Razlike će vjerojatno proizlaziti iz toga što su žene s većim, osobito fakultetskom razinom obrazovanja, više orijentirane na profesiju i karijeru nego što su to žene koje imaju niži stupanj obrazovanja i više su orijentirane na brak i obitelj. Rezultati istraživanja potvrđuju tu pretpostavku, jer se pokazalo da žene višeg obrazovanja češće same odlučuju o prvoj trudnoći i češće odgađaju prvi porod nego žene nižeg obrazovanja (Corijn et al., 1996). Isto istraživanje pokazuje da je najduže odgađanje prvog djeteta u onim obiteljima u kojima oba bračna partnera imaju najviši stupanj obrazovanja (Corijn et al., 1996).

Obrazovanje bračnih partnera pokazalo se osobito prediktivnim za *socijalizacijske procese*, jer su i sadržaj i oblici socijalizacije različiti u roditelja različitog stupnja obrazovanja. Prvenstveno se to odnosi na utjecaje očevog i majčinog obrazovanja na *kognitivne rezultate djece* (školska uspješnost: Badian, 1988; Chall & Jacobs, 1983; Bowey, 1995; Freeman & Farina, 1994; Goottfried, 1984; Luster & McAdoo, 1996; Ninio, 1990; Raz & Bryant, 1990; Smith & Dixon, 1995; Walker et al., 1994; White, 1982. i intelektualni razvoj: Koren, 1984). U svim se tim istraživanjima pokazalo da je viši obrazovni status roditelja povezan s boljom pripremljenošću djece za školu, većom razvijenošću predčitalačkih i čitalačkih vještina, većom

uspješnošću u različitim predmetima (osobito u matematici), većom sposobnošću rješavanja testova i uporabe egzekutivnih mentalnih funkcija.

Obrazovanje bračnih partnera pokazalo se važnim i prediktivnim za *socio-emotivni razvoj i adaptaciju djece* (Conger et al., 1993; Dodge et al., 1994; Felner et al., 1995; Hokoda & Fincham, 1995). Djeca roditelja višeg obrazovnog statusa u prosjeku su pokazala manji stupanj socijalne i emocionalne neadaptiranosti, nediscipliniranog ponašanja u školi, neprihvatljivog ponašanja i različitih oblika delinkencije.

Svi podaci o utjecaju roditeljskoga obrazovanja na kognitivne rezultate i adaptaciju djece moraju se uzeti u zajednici s podacima o utjecajima roditeljske kognitivne stimulacije, roditeljskoga stila i neposrednog roditeljskog angažmana u dječjem odgoju, jer je očito da obrazovanje roditelja može djelovati na kognitivne i socio-emocionalne rezultate samo preko tih oblika roditeljskog ponašanja. Roditeljske karakteristike koje bi najneposrednije mogle utjecati na kognitivni razvoj i školsku uspješnost djece, a neposredno su povezane s roditeljskim stupnjem obrazovanja, jesu oblici *verbalne i iskustvene stimulacije u obitelji*. Prva istraživanja nestimulativne obiteljske okoline (Bloom, 1967) iznjedrila su sljedeća njena svojstva: neprimjerene govorne obrasce, ograničene mogućnosti stjecanja novih iskustava, ograničene mogućnosti susretanja s misaonim problemima i manjak primjerene komunikacije s odraslom osobom. I u suvremenim istraživanjima, trideset godina poslije Blooma, još uvijek se "kvaliteta sociolingvističke okoline" u obitelji smatra najznačajnijim čimbenikom kognitivnoga razvoja i budućega školskog uspjeha (uz raznovrsnost fizičke okoline) (Patterson et al., 1990; Bradley & Caldwell, 1984). Zanimljivu operacionalizaciju i razradu roditeljskog stimulativnog komuniciranja s djetetom daje rad Deković & Gerris (1992), u kojem se komunikacija promatra kao "složenost roditeljskog shvaćanja odgojnog zadatka". Veća složenost je pozitivno povezana s autoritativnim, a negativno s autokratskim roditeljskim stilom i u korelaciji je s obrazovnom razinom roditelja.

Roditeljski stil (odgojni stil, roditeljski stil upravljanja) najizrazitije je povezan s roditeljskim obrazovanjem (Lacković-Grgin, 1974, 1977, 1982), i to autokratski i nedosljedni stil s nižim, a autoritativni s višim obrazovnim statusom (Maccoby, 1992). Istodobno, autoritativni roditeljski stil najpozitivnije djeluje na intelektualni razvoj i školski uspjeh djece, što se pripisuje većim mogućnostima razvoja djetetove autonomije (Steinberg et al., 1989). Pozitivni utjecaji autoritativnog roditeljskog stila očituju se i u socio-emocionalnim značajkama djece, kao što su osjećaj sigurnosti i autonomije (Steinberg et al., 1989), razvoj motivacije za postignućem (Hokoda & Fincham, 1995), pa to vjerojatno dovodi do veće adaptiranosti i manje socijalne neprilagođenosti i devijantnosti djece roditelja višega obrazovnog statusa.

Zanimljiv je zaključak proizašao iz istraživanja razlika u odgojnim stilovima pripadnika različitih obrazovnih kategorija. Pokazalo se naime, da "tipičan roditeljski stil "srednje klase" odražava skup kulturnih vjerovanja o odnosu pojedinca i grupe i o ulozi roditelja u uključivanju djeteta u grupu... Zbog toga su djeca srednje klase izložena intenzivnom treningu mišljenja, promatranja, komunikacije i učenja tijekom kojega se privikavaju na obrasce tipične za školsko učenje u zemljama Zapada" (Martin, 1995). U skupinama niže socio-ekonomske razine izostaju i takva kulturna vjerovanja roditelja i promišljena praksa u njihovoj primjeni, te su na početku školovanja izrazite razlike u spremnosti za učenje između te dvije skupine djece. Nije riješeno pitanje što je s pripadnicima ekonomske i obrazovne elite, a osobito onih podskupina gdje nalazimo nesklad između obrazovnog i ekonomskog statusa (poduzetnici, nouveau riches, prezaposleni roditelji). Koja su "kulturna vjerovanja" i oblici njihove transmisije na djecu tipična za taj sloj?

Neposredni roditeljski angažman u dječjem odgoju/učenju jest varijabla koja možda najbolje objašnjava utjecaj roditeljskog obrazovanja na školsko postignuće djece. Roditelji višeg obrazovnog statusa značajnije su aktivno angažirani u svim oblicima ponašanja koji potpomažu djetetov školski uspjeh (Schneider & Coleman, 1993), a to su 1. roditeljske socijalne in-

terakcije sa školom ili širom zajednicom; 2. roditeljsko osobno zanimanje za sadržaje i oblike djetetovog školskog napretka i 3. neposredno sudjelovanje u djetetovom učenju ili stvaranju prilika za učenje (Grolnick & Slovianeczek, 1994). S druge strane, svi oblici aktivnoga roditeljskog angažmana povezani su s mnogim pozitivnim školskim rezultatima i djetetovim kognitivnim napretkom (Schneider & Coleman, 1993; Grolnick & Slovianeczek, 1994; Fantuzzo et al., 1995; Muller, 1995).

Kad govorimo o obrazovanju kao jednoj od varijabli koja pokazuje socio-ekonomski status bračnih partnera i određuje procese u obitelji, valja u analizu uvesti i varijablu *obrazovanje roditelja bračnih partnera*, jer je logično pretpostaviti da će mnogi oblici bračnoga i obiteljskog ponašanja odražavati socio-ekonomski i obrazovni status obitelji iz partnerova djetinjstva. Prateći životne vrijednosti i njihove promjene triju susljednih generacija (bake/djedovi, roditelji, djeca) Bengston (1975) je pokazao velik stupanj prijenosa između neposredno povezanih generacija, no ta se sličnost, čini se, smanjuje u novije vrijeme (Biblarz et al., 1996) i to više u gradskim nego ruralnim oblicima života (King & Elder, Jr., 1995).

2.3. Posjedovanje dobara

Vlasništvo, dohodak i životni standard sljedeće su tri varijable koje predstavljaju socio-ekonomski položaj nekog pojedinca ili obitelji. Logično je bilo pretpostaviti pozitivnu i visoku korelaciju između obrazovanja i zanimanja bračnih partnera, a čini nam se isto tako logično pretpostaviti visoku i pozitivnu povezanost između obrazovanja i posjedovanja dobara.

Posjedovanje dobara možemo najlakše konceptualizirati kao vlasništvo ili kontrolu nad različitim pokretnim i nepokretnim vrijednostima. U američkoj sociologiji braka i obitelji posjedovanju dobara je posvećena posebna pozornost. Velik se broj istraživanja bavi povezanošću posjedovanja dobara i bračnih procesa, a i mnogi su teoretski pokušaji elaboracije utjecaja ekonomskih varijabli na bračne procese. U tom smislu najpoznatija je Beckerova teorija braka i bračne stabilnosti (Becker, 1981; Becker et al., 1977). Becker smatra da su dvije temeljne prednosti (nagrade) stupanja u brak: prva je podjela uloga među spolovima, što olakšava ili povećava učinkovitost u obavljanju poslova kako u domaćinstvu tako i izvan nje, a druga je reproduktivna uloga, odnosno rađanje djece. Teškoće su s njegovom teorijom što je on shvatio odnose među bračnim partnerima kao izrazito ekonomske. On smatra da pojedinci koji još nisu stupili u brak traže u stvari potencijalnog bračnog partnera gotovo na tržišnom načelu. Drugim riječima, pojedinac traži bračnog partnera sve dotle, dok nagrada za ulazak u brak nije puno veća od cijene ulaska u brak. Pritom posjedovanje dobara u smislu posjedovanja pokretnih i nepokretnih vrijednosti, prema Beckeru, ima posebno važnu ulogu. Naime, on smatra da će pojedinci ući u brak tek onda, ako je sinergijski efekt zbrajanja vrijednosti vlasništva oba partnera veći od mehaničkog zbroja pokretnih i nepokretnih vrijednosti uzetih za svakog partnera zasebno. Becker se posebno osvrnuo na odnos između posjedovanja dobara i stabilnosti braka. Prema njemu, brak će biti to stabilniji što je veći posjed zajedničkih dobara bračnih partnera. U tom smislu provedena su i istraživanja u SAD-u prema kojima postoji pozitivna povezanost između posjedovanja dobara i stabilnosti braka (Sander, 1985; Glenn & Supancic, 1984; South & Lewis, 1986), ali taj odnos nije linearan. Smatramo da se Beckerova teorija može uzeti u razmatranje samo kao pokušaj objašnjenja odnosa vlasništva i bračnih procesa. Njegova teorija ima niz nedostataka, a osnovni je nedostatak, što potpuno zanemaruje socio-kulturni kontekst u kojem partneri žive. Kao dobra ilustracija toga jest njegovo gledanje na povezanost visine dohotka koji imaju bračni partneri i stabilnosti braka. On tvrdi da je stabilnost braka veća ukoliko muž ima višu plaću od žene, a brak je nestabilniji što žena ima višu plaću, a osobito ako ima višu plaću od muža. Jasno je da takvi rezultati mogu vrijediti za određeni kulturni kontekst, a ne općenito.

Posjedovanje dobara može se mjeriti na razne načine, a u stručnoj se literaturi najčešće nailazi na metodu kojom se zbraja financijska vrijednost vlasništva različitih pokretnih i nepokretnih vrijednosti i izražava jednim indikatorom.

2.4. Dohodak

Dohodak se uobičajeno definira kao plaća za obavljen posao u nekoj organizaciji ili kao dodatni dohodak za obavljanje različitih poslova unutar ili izvan radnog vremena. Obično se od ispitanika traži da kažu koliki im je bio dohodak u posljednjih nekoliko mjeseci, dok se mnogo rjeđe raspolaže s objektivnim pokazateljem dobivenim bilo iz administracije poduzeća u kojem pojedinac radi ili iz drugih izvora. U stručnoj se literaturi, osobito u onoj iz područja braka i obitelji, dohodak tretira na dva načina: 1. zasebno, kao muževljev i kao ženin dohodak i 2. kao zbroj oba dohotka, pa se govori o obiteljskom dohotku. Za to postoje kako teoretski, tako i praktični razlozi. Teoretski je logično pretpostaviti da će visina dohotka muža ili žene različito djelovati na bračne i obiteljske procese, što je i potvrđeno u nekim istraživanjima. Tako se pokazalo da muževljeva veća plaća djeluje kao čimbenik kohezije i učvršćuje brak, dok je ženina veća plaća potencijalni izvor bračne nestabilnosti (Becker et al., 1981). Zbroj dohotka muža i žene, tj. obiteljski indikator dohotka često se rabi u izučavanju socijalne stratifikacije. Primjerice, prema visini obiteljskoga dohotka određuje se položaj obitelji na društvenoj ekonomskoj ljestvici, pa se nakon toga određuje kako je iznad i ispod prosječni dohodak povezan s različitim oblicima ponašanja bračnih partnera ili članova obitelji. Posebna su kategorija u takvim istraživanjima pojedinci i obitelji koji su ispod granice ekonomske bijede, pa ćemo njihove rezultate raščlaniti zasebno.

2.5. Ekonomski standard

Varijabla ekonomski standard najvjerojatnije je u visokoj pozitivnoj povezanosti s varijablama posjedovanja dobara i dohotka. Ipak, u stručnoj se literaturi pravi distinkcija između ekonomskog standarda i navedenih dviju varijabli. Takva je distinkcija opravdana jer posjedovanje većih dobara i veći dohodak ne znači nužno i veći ekonomski standard, budući da se dohodak ili posjed može trošiti u različite svrhe ili se uopće ne troši, nego se čuva. Takvim se postupcima može neprimjereno ugroziti obiteljski ekonomski standard, jer pod ekonomskim standardom razumijevamo kvalitetu stanovanja, opremljenost stana ili kuće ili trošenje novca radi povećanja kvalitete života. Varijabla ekonomskog standarda relativno se rijetko rabi u izučavanju braka i obitelji zbog njenog preklapanja s varijablama posjedovanja dobara i dohotka. Osim toga, uz tu se varijablu veže i niz metodoloških teškoća. Naime, autori se ne slažu u tome koji sve indikatori predstavljaju životni ili ekonomski standard neke obitelji. Uz to, postoje i kulturne razlike, jer dok je u nekim kulturama za održavanje životnog standarda neophodno potrebno posjedovanje nekih dobara, u drugim kulturama takva nužnost ne postoji. Neopravdano je stoga govoriti o univerzalnom ekonomskom ili životnom standardu čiji bi temelj činila ista materijalna dobra, primjerice opremljenost stana ili način trošenja novca. Pa ipak, pojam ekonomskoga standarda pokušali su ujednačiti Fergusson i suradnici (1981) konstruiravši skalu za mjerenje općeg ekonomskog, odnosno životnog standarda. Najprije su sakupili niz tvrdnji - opisa ekonomskog ponašanja bračnih partnera ili članova obitelji, kao i njihove izjave o opremljenosti i posjedovanju stana ili kuće. Primjenjujući na te podatke faktorsku analizu, dobili su dva faktora od kojih je prvi predstavljao opremljenost stana trajnim dobrima, dok je drugi faktor predstavljao specifičan oblik ponašanja bračnih partnera, koji bi se mogao nazvati "ekonomiziranjem". Na temelju tih rezultata autori su konstruirali skalu ekonomskog standarda koja se sastoji od 49 čestica, od kojih 25 predstavlja opremljenost stana ili kuće, dok preostale 24 predstavljaju specifično ponašanje bračnih partnera - ekonomiziranje u trošenju obiteljskog budžeta. Obje skale imaju zadovoljavajući stupanj pouzdanosti, tj. u oba slučaja Cronbachov koeficijent pouzdanosti alpha veći je od .80.

Isti su autori primijenili skalu obiteljskoga ekonomskog standarda u istraživanjima čiji je cilj bio utvrditi povezanost između obiteljskog standarda i različitih procesa u braku i obitelji (Fergusson et al., 1981).

2.6. Zaposlenje i nezaposlenost

Zaposlenje i nezaposlenost važna je sociološka varijabla koja se pokazala prediktivnom za objašnjenje mnogih oblika ponašanja pojedinaca i socijalnih skupina. Obično se zaposlenje i nezaposlenost definira kao nominalna skala koja se sastoji od kategorija 1) zaposlenost na neograničeno vrijeme, 2) zaposlenost na ograničeno vrijeme, 3) zaposlenost sa skraćenim radnim vremenom i 4) nezaposlenost, a često se izražava i kao broj sati provedenih u radu. Zbog velikih strukturnih promjena u poduzećima Zapadne Europe i SAD-u, 70-ih i 80-ih godina provedena su brojna istraživanja o djelovanju zaposlenosti ili nezaposlenosti na niz varijabli koje se odnose na *fizičko i psihološko zdravlje* pojedinaca, bračnih partnera ili čitavih obitelji. Ta su istraživanja pokazala da zaposlenost, odnosno nezaposlenost djeluje različito na muševce i žene, što se tumači različitim ulogama koje muškarci i žene imaju u zapadno-europskom kulturnom i socijalnom kontekstu. Tako se pokazalo da muževljeva nezaposlenost negativno djeluje na fizičko i psihološko zdravlje bračnih partnera, osobito muža (Boor, 1980; Catalano & Dooley, 1977; Oliver & Pomicter, 1981; Pearlin et al., 1981). Gubitak posla uzrokuje muževljevu promjenu slike o sebi, djeluje na njegove stavove prema sebi kao hranitelja obitelji, izaziva trajnu psihološku napetost, rezultira i u povećanoj konzumaciji alkohola, pa i u alkoholizmu (Ettner, 1997; Hammer, 1992; Lester, 1995; 1996; Mittag & Schwarzer, 1993).

Ženina zaposlenost izvan kuće posebno je zanimljiva sa stanovišta utjecaja na bračnu stabilnost i kvalitetu. Opće shvaćanje da zaposlena žena ima manje vremena i /ili interesa za održavanje doma, bračne kvalitete i za odgoj djece podvrgnuto je mnogim istraživanjima, ali njihovi rezultati nisu jednoznačni. Najjasnija je veza potvrđena između zaposlenosti žene (količine vremena izbjivanja zbog posla) i *bračne nestabilnosti* (Booth et al., 1984; Green & Quester, 1982; Spitze & South, 1985; South & Spitze, 1986), što se tumači bilo promjenom ženinih stavova prema braku i njezinom emancipacijom, bilo smanjenjem bračne kvalitete, bilo olakšanjem njezine odluke o napuštanju braka, bilo povećanjem bračnih napetosti zbog stresa koji proizlazi iz dvostruke ženine uloge. No, ta je povezanost pod utjecajem mnogih čimbenika: negativan utjecaj ženine zaposlenosti manji je što je veća ženina zarada (Greenstein; 1990), kad su u braku djeca, osobito mala djeca (Spitze & South, 1985), te kad žene imaju tradicionalne stavove prema braku (Vannoy & Philiber, 1992) pa manje percipiraju nepravednost neproporcionalno većeg radnog opterećenja (Greenstein, 1995).

Velika se pozornost posvećuje pitanju kako majčina zaposlenost djeluje na *razvoj djece*: koliko remeti dokazano potrebnu majčinu uključenost u odgoj i učenje, koliko smanjuje kvalitetu obiteljskog okruženja za dijete, a koliko djeluje na razvoj djece posredno, remeteći bračni i odgojni sklad roditelja. Bitna teškoća u zaključivanju o tim odnosima proizlazi iz činjenice da su zaposlene majke (u SAD-u i Zapadnoj Europi) u prosjeku višega obrazovanja, većeg osjećaja samoutjecajnosti i samopoštovanja (Meneghan & Parcel, 1991) i složenijeg kognitivnog sklopa (Deković & Gerris; 1992) od nezaposlenih majki, što samo po sebi povećava njihovu sposobnost za organiziranje kvalitetne odgojne okoline (Meneghan & Parcel, 1991; 1995). Poznato je, s druge strane, da su bogatstvo i razina fizičke i sociolingvističke djetetove okoline najvažniji za djetetov kognitivni razvoj (Patterson et al., 1990; Bradley & Caldwell, 1984; Gottfried, 1984).

Velika raznovrsnost istraživanja utjecaja zaposlenosti majke na napredak djeteta (uz kontrolu obrazovanosti i ekonomskoga statusa) može se svrstati u nekoliko skupina: istraživanja koja ispituju utjecaj majčine zaposlenosti na nastanak sigurne afektivne vezanosti i njenih pozitivnih posljedica u prvim godinama života; istraživanja koja ispituju utjecaj na kvalitetu djetetove neposredne fizičke i sociolingvističke okoline te ona koja ispituju utjecaj na majčinu uključenost u obrazovnom i školskom napredovanju djeteta.

Utjecaj majčine zaposlenosti u prvim godinama djetetova života na *nastanak sigurne afektivne vezanosti i socioemocionalne adaptiranosti djeteta* predmet je žustre i neriješene

znanstvene polemike, ali je u znanstvenom promišljanju toga problema izrazit pomak. Od shvaćanja da majčina zaposlenost, tj. odvojenost od djeteta u prvim godinama djetetova života ima negativne posljedice na djetetovu sigurnu vezanost i stvara mu socioemocionalne probleme (Belsky & Rovine, 1984; Belsky, 1990), preko shvaćanja da je negativnost odvojenosti djeteta od majke moguće umanjiti ili čak odstraniti kvalitetnom institucionalnom brigom (Clarke-Stewart, 1989), pa do rezultata da djeca zaposlenih majki od mnogobrojnih oblika socioemocionalne neadaptiranosti značajne razlike pokazuju samo u manjoj poslušnosti (Belsky & Eggebeen, 1991), što neki interpretiraju i kao veću nezavisnost (Clarke-Stewart, 1989).

Istraživanja utjecaja majčine zaposlenosti na njenu *uključenost u obrazovnom i školskom napredovanju* djeteta pokazuju da je od mnogobrojnih oblika i vrsta majčine uključenosti samo jedan oblik neposredno pod utjecajem majčine zaposlenosti: djetetova količina slobodnog vremena bez nadzora (Muller, 1995). Kad se uzme u obzir količina toga vremena, onda nema razlike u školskom uspjehu djece zaposlenih i nezaposlenih majki (Muller, 1995).

Dakle, u svim oblicima utjecaja zaposlenosti na emocionalne i kognitivne rezultate odgoja, očito je da je moguće kompenzirati majčinu odsutnost zbog posla – bilo povećanim majčinih angažmanom, bilo dobrim institucionalnim, šire obiteljskim ili drugim rješenjima u organizaciji života obitelji (Beyer, 1995). Zbog toga je vjerojatno majčina zaposlenost manje važan čimbenik u odgoju djece od socio-ekonomskih čimbenika i emocionalnog bračnog sklada roditelja.

Suprotno, prema istraživačkim rezultatima, čini se da ženina zaposlenost utječe na *majčinstvo u najužem smislu*. Najprije, čini se da ona smanjuje njenu želju postati majkom, jer kako pokazuju rezultati međunarodnog istraživanja u 6 zemalja Europe iz 1988. godine (Jones & Brayfield, 1997), žene koje imaju pozitivan stav prema zapošljavanju izvan kuće i prihvaćaju modernu podjelu uloga u braku, izjavljuju manju važnost djece u svome životu. Također, one su manje spremne prihvatiti ulogu majke u potpunosti, kao što je u slučaju stavova prema dojenju (Van Esterik & Greiner, 1981; Duberstein Lindberg, 1996), te imaju percepciju radanja djece kao žrtvovanja drugih ciljeva, primjerice, u SAD-u (Seccombe, 1991) i u Njemačkoj (Adler, 1997). Iz tih rezultata mnogi autori zaključuju da postoji negativna povezanost između ženine zaposlenosti i pronaletetnoga ponašanja. Ovdje valja napomenuti da su svi rezultati dobiveni isključivo u zapadnoeuropskom i sjevernoameričkom sociokulturnom kontekstu i veliko je pitanje koliko se mogu primijeniti na naše uvjete.

2.7. Ekonomska bijeda

Granica ekonomske bijede određuje se na nekoliko načina, a najčešći je temeljen na minimumu dohotka koji je neophodan za zadovoljavanje osnovnih potreba. Prema tom kriteriju sve obitelji čiji je ukupni dohodak manji od toga praga pripadaju u kategoriju "ekonomska bijeda". Ta je kategorija izazvala najviše pozornosti u teoretičara i istraživača braka i obitelji i to vjerojatno stoga što je društveno važno zanimanje za njezine negativne utjecaje. Istodobno se pretpostavlja da visok obiteljski dohodak ne može negativno utjecati na bračne i obiteljske procese.

Tri su bitne karakteristike okoline koju stvara ekonomska bijeda: neprimjerena prehrana, slaba materijalna i kulturna opremljenost domaćinstva i nestimulativna, kaotična socijalna okolina bez emotivne potpore. Uz to se obično povezuje i socijalna izoliranost tih obitelji i nedostatak socijalne potporne mreže. Takva kompleksno negativna situacija utječe na psihološki osjećaj dobrobiti i na *kvalitetu obiteljskih odnosa*. Zanimljivo je koliko je malo istraživanja koja neposredno ispituju bračne interakcije i promjene bračnih procesa pod utjecajem snažnih ekonomskih ograničenja. Poznato je da često obitelji koje se nalaze ispod granice materijalne bijede nisu potpune, da je majka glava obitelji ili da predstavljaju seriju kohabitacija majke s različitim očevima i poočimima djece. Vjerojatno je stoga i nemoguće

istraživati bračnu kvalitetu i stabilnost. Stoga najrazrađeniji prikaz deterioracije bračnih procesa zbog osiromašenja dolazi iz promatranja obitelji farmera koji doživljuju propast farmi kao potpune obitelji. (Conger et al., 1990; Lorenz et al., 1991). Pokazalo se da su partnerski odnosi pod značajnim utjecajem ekonomskih teškoća (Elder et al., 1992; Flanagan, 1990; Kessler, 1988; Voydanoff & Donnelly, 1988; 1989) i opravdano je zaključiti da se u ekonomski ugroženim obiteljima odvijaju specifični bračni procesi koji bilo neposredno, bilo posredno preko doživljenoga stresa, djeluju na bračno zadovoljstvo, kvalitetu i stabilnost. Prva reakcija bračnih partnera na različite oblike ograničenih mogućnosti koje donose materijalna ograničenja jeste smanjenje emotivne topline i povećanje neprijateljstva u bračnim interakcijama što smanjuje bračnu kvalitetu, a povećava bračnu nestabilnost (Conger et al., 1990; Lorenz et al., 1991), kao i depresivno raspoloženje bračnih partnera koje dovodi do bračnih sukoba (Conger et al., 1994). Sve te negativne bračne interakcije imaju za posljedicu gubitak samopoštovanja, osjećaj bespomoćnosti, kliničku depresiju i povlačenje i izolaciju od prijatelja i obitelji (Takeuchi et al., 1991). Takve osobne reakcije i smanjenje bračnoga zadovoljstva povezane su s povećanom konzumacijom alkohola i nasilja u obitelji (McKenry et al., 1995).

O tome kakav temelj za razvoj i odgoj djece pružaju ekonomski ugrožene i socioemocionalno narušene obitelji postoje mnogobrojna istraživanja djece koja ulaze u kategoriju ekonomske bijede. Ponajprije, ta su djeca *ugrožena biološki* u gestacijskom, perinatalnom i postnatalnom razdoblju zbog teratogenih utjecaja, neishranjenosti majke i vlastite neishranjenosti (Pollit, 1994), a istodobno su u "dvostruko rizičnoj situaciji", jer se biološki nedostaci najteže nadoknađuju u neprimjerenim obiteljskim i ekonomskim uvjetima (O'Brian & Caughy, 1996). Zatim, neishranjenost, tj. manjak proteina u prvim godinama života dovodi do slabog kognitivnog funkcioniranja i budućeg neuspjeha u školi (Grantham-McGregor et al., 1994), dok se u školske djece najjasnije očituje kao slabljenje koncentracije, smanjenje količine igranja i svih kognitivnih aktivnosti (McDonald et al., 1994). Istodobno, u ekonomski ugroženim obiteljima nalazimo značajno *nekvalitetniju obiteljsku okolinu* u smislu materijalne opremljenosti i prilika za stjecanje iskustava i poticajnosti, što značajno utječe na kognitivni razvoj i buduću školsku uspješnost (Garrett et al., 1994). Međutim, ono što se smatra najznačajnijim čimbenikom za nepovoljne razvojne uvjete djece u ekonomski ugroženim obiteljima jest smanjena *kvaliteta roditeljstva*. Najveći i najnegativniji utjecaj ekstremnog siromaštva jest u tome da ono onemogućuje kvalitetnu roditeljsku ulogu: zbog ekonomskih ograničenja roditelji ne mogu djeci pružiti ekonomsku zaštitu, a zbog poremećenih obiteljskih procesa ne daju im emocionalnu zaštitu i potporu. Tipično je tako za roditelje uhvaćene u krug bijede i njezinih posljedica: smanjenje roditeljske učinkovitosti (Elder, Jr. et al., 1995), smanjenje roditeljske uključenosti, davanja sigurnosti i emocionalne potpore djeci (Conger et al., 1993; Felner et al., 1995; Brody, 1995), te smanjenje odgojne usklađenosti zbog poremećenoga bračnog emocionalnoga sklada (Čudina-Obradović & Obradović, 1995) što dovodi do nižih kognitivnih i školskih rezultata i socioemocionalne neprilagođenosti djece.

Također, oni prihvaćaju kao tipičan *roditeljski stil*: povećano zahtijevanje poslušnosti, pojačano tjelesno kažnjavanje, prisiljavanje, ustezanje ljubavi i neodgovaranje na socioemocionalne potrebe djece. Kao reakcija slijedi niz socioemocionalnih problema: somatični simptomi, gubitak aspiracija i pozitivnih očekivanja u djece (McLoyd, 1990; Conger et al., 1994). Pretjerano strogo discipliniranje dovodi do paradoksalnog rezultata – povećane agresivnosti i nediscipline djeteta što je dokazano u različitim kulturama (Dodge et al., 1994), a to pak izaziva pojačane mjere prisile i nasilja. Istodobno sve to umanjuje snagu obitelji u postizanju nadzora i kontrole nad ponašanjem djece, što povećava vjerojatnost delinkventnog ponašanja u adolescenciji (Sampson & Laub, 1994).

Međutim, nisu sve siromašne obitelji nužno "nesretne". Mnogi čimbenici umanjuju neposredni negativan utjecaj siromaštva na bračne i obiteljske procese. To su u prvom redu mogućnosti majke da iskoristi pomoć i oslonac rodbine i prijatelja (Harrison et al., 1990), ljubav

i kohezivnost obitelji prije nastupanja problemnih interakcija (Sampson & Laub, 1994), te kulturni faktori u vidu jake motivacije za napredovanjem, vrijednosti škole i učenja i pojačanoga napora za održanjem ekonomskoga standarda.

Iako su utjecaji objektivnog socio-ekonomskoga položaja obitelji evidentni kao uzročnici mnogih bračnih i obiteljskih procesa koji će povoljno ili nepovoljno utjecati na razvoj bračne dinamike i stabilnosti, kao i na kognitivni i socioemocionalni razvoj djece, sva istraživanja upućuju na to da su oni distalni, tj. posredovani čimbenici, koji na varijable bračnog i obiteljskog funkcioniranja djeluju posredno, preko subjektivnog doživljaja objektivne obiteljske situacije. Zato valja temeljito raščlaniti subjektivni doživljaj socio-ekonomskoga položaja obitelji, jer će on biti leća u kojoj će se negativni ekonomski utjecaji umanjiti ili uvećati.

3. Subjektivni socio-ekonomski položaj i njegov utjecaj na bračne i obiteljske procese

Pod subjektivnim socio-ekonomskim položajem razumijevamo percepciju ili doživljaj pojedinačnoga ili obiteljskog socio-ekonomskoga položaja u jednoga ili oba bračna partnera. U ovu skupinu indikatora pripadaju sljedeće varijable:

1. percepcija klasne pripadnosti
2. percepcija sigurnosti zaposlenja
3. doživljaj primjerenosti dohotka za svakoga partnera zasebno ili zajedno za čitavu obitelj
4. ekonomska prilagodba
5. doživljaj teškoća oko sastavljanja obiteljskog proračuna, koji se može nazvati doživljajem ekonomske sigurnosti obitelji
6. ekonomski ili financijski stres obitelji.

Da bismo što jasnije raščlanili važnost utjecaja subjektivnog ekonomskoga položaja na bračne procese, podijelit ćemo indikatore subjektivnog ekonomskoga položaja u dvije skupine. U prvu ćemo skupinu svrstati sve subjektivne indikatore socio-ekonomskoga položaja koji čine doživljaj socijalne i ekonomske sigurnosti, a kao drugu, zasebnu kategoriju, promatrat ćemo ekonomski stres ili pritisak.

3.1. Percepcija klasne pripadnosti

Uobičajeno se percepcija klasne pripadnosti definira kao psihološka identifikacija s pojedincima ili skupinama koje imaju sličan socio-ekonomski status ili položaj. Osim objektivnog položaja za ponašanje pojedinaca kako u braku i obitelji, tako i izvan braka, važan je njihov doživljaj klasne pripadnosti. Očekivati je da će se pojedinci ponašati u skladu sa svojom psihološkom klasnom identifikacijom te u skladu s njom izjavljivati i različite stavove prema pojedinim socijalnim vrijednostima, što je potkrijepljeno u nizu istraživanja (Corsaro & Eder, 1993; Erbsloh et al., 1988; Hause, 1981; Kohn et al., 1990; Miller-Loessi, 1995).

3.2. Percepcija sigurnosti zaposlenja

Varijabla percepcije sigurnosti zaposlenja definira se kao mišljenje bračnih partnera o većem ili manjem stupnju sigurnosti da će u dogledno vrijeme zadržati ili izgubiti posao. Mnoštvo istraživanja pokazuje da zaposlenost/nezaposlenost bračnih partnera značajno djeluje na njihove stavove i ponašanje u braku i u obitelji (Corley & Woods, 1991; Kumar, 1994; Royse et al., 1993; Smith, 1985). U slučaju kad oba bračna partnera imaju stalan posao ili stalan radni odnos, osjećaj da bi posao mogli u dogledno vrijeme izgubiti može djelovati na njihove stavove i ponašanje u različitim područjima društvenog života, pa među ostalim i na

različite procese u braku i obitelji. Osobito se doživljaj nesigurnosti zaposlenja može odraziti negativno na pronatalitetno i fertilitetno ponašanje bračnih partnera (Seccombe, 1991; Adler, 1997).

3.3. Doživljaj primjerenosti dohotka

Varijabla doživljaja ili percepcije primjerenosti dohotka svakoga partnera zasebno ili čitave obitelji uobičajeno se definira kao odnos između stvarnoga dohotka svakog partnera ili obitelji i visine dohotka koji bračni partneri smatraju neophodnim za zadovoljavajući životni standard. Što je razlika između stvarnoga i poželjnoga dohotka bračnih partnera ili obitelji veća to je veći ekonomski pritisak koji oni doživljuju. Odnos stvarnog i poželjnog dohotka korišten je u istraživanjima kojima se ispitivao utjecaj obiteljskoga socio-ekonomskog položaja na doživljaj kvalitete braka i bračnu stabilnost (Conger et al., 1990; Elder, 1991) i pokazalo se da on djeluje i na bračnu kvalitetu i na bračnu stabilnost.

3.4. Ekonomska prilagodba

Varijabla koja dobro izražava doživljaj ekonomske sigurnosti jest ekonomska prilagodba, koja se uobičajeno definira kao prilagodba na smanjena financijska sredstva kojima raspolažu bračni partneri ili obitelj. Najpoznatija skala za mjerenje ekonomske prilagodbe (Fergusson et al., 1981) sastoji se od 24 čestice ili pitanja na koja odgovaraju jedan ili oba bračna partnera (primjerice: "Jeste li u posljednjih godinu dana zbog ekonomskih teškoća bili prisiljeni smanjiti troškove grijanja, ...ostati kod kuće za godišnji odmor, ...smanjiti izdatke za prehranu, ...smanjiti izdatke za školovanje djece?") Skala je uspješno primijenjena za objašnjenje utjecaja socio-ekonomskog položaja obitelji na bračne procese (Fergusson et al., 1981). Osobito je primjenljiva u situaciji produžene ekonomske krize, u tijeku koje su bračni partneri prisiljeni ekonomizirati zbog smanjenja plaće ili gubitka posla.

3.5. Teškoće oko sastavljanja obiteljskoga proračuna

Varijabla doživljaja teškoće sastavljanja obiteljskog proračuna predstavlja ekstremno ekonomiziranje zbog izrazitih teškoća na koje nailaze bračni partneri u pokrivanju neophodnih potreba obitelji. Taj je doživljaj tipičan za obitelji koje su prema objektivnim socio-ekonomskim pokazateljima ispod granice siromaštva. Ta varijabla dosad nije dovoljno razrađena, iako se iz literature može zaključiti da je vrlo važna i prediktivna za niz specifičnih oblika ponašanja bračnih partnera ili obiteljskih procesa. Neki elementi te varijable sadržani su i u varijabli ekonomski stres. Moguće je da će teškoće sastavljanja obiteljskog budžeta djelovati negativno na niz psiholoških procesa u braku, kao što su bračno zadovoljstvo partnera, bračni sukobi, konzumacija alkohola i fertilitetno ponašanje (Brody et al., 1994; Conger, 1990), kao i na sukob roditelja i djece oko trošenja novca (Conger et al., 1991; 1992; 1993; 1994).

3.6. Ekonomski stres

Djelovanje stresa na pojedinca zbog različitih se razloga razmjerno dugo ispitivalo izvan socijalnog konteksta. Sociolozi i socijalno orijentirani psiholozi dosta su kasno pokazali interes za socijalni kontekst kao izvor stresa (Pearlin, 1989). Stres ili stresori u sociološkom smislu predstavljaju bilo koji socijalni ili okolinski čimbenik koji od pojedinca zahtijeva novu prilagodbu i nove primjerene oblike ponašanja u novoj situaciji (Thoits, 1995). Mnoštvo je socijalnih stresora: sukobi među pojedincima u poduzeću ili obitelji, gubitak posla i, ono što je u ovom času prema našem mišljenju važno, kronične ekonomske teškoće u obliku niskoga dohotka, smanjenoga životnog standarda, teškoće oko sastavljanja obiteljskoga budžeta itd. U tom se smislu varijabla ekonomski stres pojmovno djelomično preklapa s nekim varijabla-

ma koje smo prethodno opisali. No budući da ona najopćenitije izražava subjektivni doživljaj ekonomskih teškoća, smatramo da treba posebno voditi računa o navedenoj varijabli, jer je logično očekivati da će biti prediktivnija za bračne i obiteljske procese od objektivnih ekonomskih pokazatelja. Postojeći rezultati pokazuju da varijabla ekonomski stres djeluje negativno na fizičko i mentalno zdravlje bračnih partnera (Avison & Turner, 1988; Brown & Harris, 1978; Liem & Liem, 1978; Newmann, 1986; Pearlin et al., 1981), da nepriviligirane skupine kao što su pojedinci koji su izgubili posao, pojedinci vrlo niskog socio-ekonomskoga položaja, stariji ljudi i žene općenito doživljuju ekonomski stres intenzivnije nego što ga doživljuju pojedinci koji imaju stalan posao, muškarci itd. (Brown & Harris, 1978; McLeod & Kessler, 1990). Čini nam se da su posebno zanimljivi rezultati koje su dobili Dooley i Catalano (1980, 1984a, 1984b), koji pokazuju da negativna makroekonomska situacija u društvu (zaustavljen rast ili čak pad ekonomskoga razvoja), smanjena mogućnost zapošljavanja ili otpuštanje s posla zbog ekonomske depresije predstavljaju intenzivne pritiske na pojedinca, koje oni doživljuju kao ekonomski stres. Zbog ekonomskih teškoća, posljedica rata i tranzicije, logično je očekivati da će i u nas veći broj bračnih partnera intenzivno doživljavati ekonomski stres, koji će onda, najvjerojatnije, negativno djelovati na niz ponašanja bračnih partnera te rezultirati i u povećanom broju bračnih sukoba, smanjenoj bračnoj kvaliteti, konzumaciji alkohola, zlostavljanju članova obitelji i mnogobrojnim negativnim posljedicama po djecu.

4. Složeni modeli interakcija između socio-ekonomskih odrednica i bračnih i obiteljskih varijabli

Jednostavni, monotoni i jednodimenzionalni odnosi između mjera socio-ekonomskog položaja obitelji i bračnih/obiteljskih procesa odavno su napušteni kao istraživački problem. U suvremenim su istraživanjima toga problema svi naponi usmjereni na pronalaženje složenih odnosa između strukturalnih varijabli (mjera SES-a), percepcije tih strukturalnih varijabli u očima bračnih partnera, utjecaja percepcije na procesne varijable: ponašanje i međusobne interakcije bračnih partnera te utjecaj tih interakcija na krajnje rezultate, tj. bračnu kvalitetu (zadovoljstvo) i bračnu stabilnost. Isto tako, i u području istraživanja utjecaja socio-ekonomskoga položaja obitelji na socioemocionalne i kognitivne rezultate djece, najprije se određuje percepcija, tj. doživljaj ekonomskoga položaja obitelji u očima bračnih partnera, a zatim njihove međusobne interakcije, utjecaj tih interakcija na roditeljstvo, roditeljski stil i uključenost, te utjecaj roditeljskoga ponašanja na različite kognitivne i socioemocionalne rezultate djece. Pritom se ti odnosi varijabli još kompliciraju i djetetovim percepcijama roditeljskoga ponašanja i uključenosti te interakcijama djetetovog odgovora na to ponašanje s roditeljskim stilom.

Najpoznatiji procesni model utjecaja SES-a na bračne procese jest onaj koji su predložili Conger i suradnici (1990) i provjerili Lorenz i suradnici (1991). Prema tom modelu, koji je potvrđen rezultatima istraživanja, objektivni socio-ekonomski status obitelji (ekonomske teškoće) utječe na ekonomski stres, a ekonomski stres utječe značajno na ženin doživljaj bračne kvalitete zbog muževljevog neprijateljstva i nedostatka emotivne topline. Ženin doživljaj bračne kvalitete značajno je negativno povezan s bračnom nestabilnošću (-.61). Potpuno su isti odnosi dobiveni i za muževljev doživljaj bračne kvalitete i bračnu nestabilnost (-.47), ali je ženino neprijateljstvo i emotivna hladnoća prema mužu u znatno manjem stupnju povezana s ekonomskim stresom i u manjem stupnju objašnjava ukupnu varijancu muževljevog doživljaja bračne nestabilnosti.

O odnosu strukturalnih varijabli (SES-a), njihove percepcije u bračnih partnera i utjecaja na rezultate dječjeg razvoja u obitelji predloženo je nekoliko poznatih modela. Najpoznatiji su onaj Congera i suradnika (1992, 1993) te Felnera i suradnika (1995). Ako se uzmu zajedno oba modela, očito je da uvjeti ekonomskoga blagostanja predstavljaju distalne utjecaje na

djetetovu prilagodbu, jer utječu na nju preko niza bračnih i obiteljskih varijabli (bračni sklad, roditeljski stil, sklad roditeljskih stilova), a te će procesne varijable odrediti neposredna (proksimalna) djetetova iskustva (roditeljsku uključenost, emotivnu potporu i poruke sigurnosti). Proksimalna će iskustva proizvesti socioemocionalnu adaptaciju i školsku uspješnost. Model Connella i suradnika (1994) razrađuje onu fazu modela Congera i suradnika (1993) u kojoj proksimalna iskustva djeluju na rezultate djeteta. Prema modelu Connella i suradnika (1994) djetetova percepcija roditeljske uključenosti proizvodi u djeteta osjećaje vlastite kompetencije i povezanosti s drugima, što pak potiče njegovu aktivnost (emocionalni i akcijski angažman) te djeluje na uspjeh ili neuspjeh u školi (Connel et al., 1994).

Conger i suradnici (1994) predlažu model koji prikazuje kako obiteljski ekonomski stres djeluje na depresivnost i anksioznost adolescenata utječući na niz obiteljskih interakcija. Naime, ekonomski stres djeluje na roditeljsku depresiju, ova pak izaziva bračni konflikt roditelja. Bračni konflikt roditelja i ekonomski stres djeluju na sukob roditelja i adolescenta oko trošenja novca, a taj konflikt te bračni i roditeljski konflikt zajedno dovode do roditeljskoga neprijateljstva prema djetetu. Roditeljsko neprijateljstvo i konflikt oko novca neposredno djeluju na simptome depresije i anksioznosti u adolescenta Conger, 1994).

Vrlo slične rezultate Congerovom modelu daje model kojega su predložili Brody i suradnici (1994), a prema kojem će se objektivna ekonomska situacija prelamati kroz prizmu roditeljske depresije ili optimizma, što će utjecati na bračne interakcije i roditeljski odgovorni sklad, što će pak djelovati na sposobnost samokontrole u adolescenta. U ovom je modelu središnja varijabla upravo postizanje samokontrole, čiji manjak najviše djeluje na problemno i antisocijalno ponašanje (.67), ali u dosta velikoj mjeri i na neuspjeh u učenju i depresiju adolescenta (.57 i .54) (Brody et al., 1994).

5. Zaključak

Kao što smo tekstem pokazali, međunarodno iskustvo ukazuje na golemu važnost socio-ekonomskoga položaja obitelji za psihološke procese i ponašanje članova obitelji, što pak djeluje na fertilitetno ponašanje, bračne procese i odgojne rezultate, tj. kognitivni razvoj i socioemocionalnu adaptaciju djece. Osobito je dobro razrađen taj utjecaj u uvjetima nezaposlenosti i ekonomske bijede, koja potiče alkoholizam, nasilničko ponašanje i vanjske i unutarnje oblike neadaptiranosti članova obitelji.

Hrvatsko društvo prolazi kroz ozbiljnu transformaciju s naglašenim raslojavanjem i sve većim razlikama s obzirom na socio-ekonomski položaj kojega različite skupine imaju u društvu. Logično je stoga pretpostaviti da će povećane razlike ili veća važnost socio-ekonomskoga položaja dovesti do niza oblika ponašanja pojedinaca i obiteljskih interakcija koji su novi ili su dosad bili manje izraženi i uobičajeni u našem društvu.

Nemamo dovoljno podataka o tome kako varijabla socio-ekonomskoga položaja djeluje u našim uvjetima, a istodobno ne možemo bez rezerve primijeniti u nas rezultate koje smo opisali, jer su dobiveni u drukčijem sociokulturnom kontekstu. Zato se nadamo da će ovaj naš rad potaknuti istraživanja djelovanja socio-ekonomskog položaja obitelji na niz sociopsiholoških i socioloških varijabli u našem sociokulturnom okruženju ili barem potaknuti na razmišljanje o posljedicama društvenih transformacija na brak i obitelj.

REFERENCE

- Adler, M. A. (1997) Social change and declines in marriage and fertility. **Journal of Marriage and the Family**, 59:37-49.
- Avison, W. R. & Turner, R. J. (1988) Stressful life events and depressing symptoms: Desegregating the effects of acute stressors and chronic strains. **Journal of Health and Social Behavior**, 29:253-264.
- Badian, N. A. (1988) A prediction of good and poor reading before kindergarten entry: A nine-year follow-up. **Journal of Learning Disabilities**, 21:98-103.
- Becker, G. S. (1981) **A Treatise on the Family**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Becker, G. S., Landes, E. M. & Michael, R. J. (1977) An economic analysis of marital instability. **Journal of Political Economy**, 85:1141-1188.
- Belsky, J. (1990) Parental and nonparental care and children's socioemotional development: A decade in review. **Journal of Marriage and the Family**, 52:885-903.
- Belsky, J. & Eggbeen, D. (1991) Early and extensive maternal employment and young children's socioemotional development: Children of the National Longitudinal Survey of Youth. **Journal of Marriage and the Family**, 53:1083-1110.
- Belsky, J. & Rovine, M. (1984) Social-network contact, family support, and the transition to parenthood. **Journal of Marriage and the Family**, 46:455-462.
- Belsky, J. & Rovine, M. (1988) Nonmaternal care in the first year of life and infant-parent attachment security. **Child Development**, 59:157-176.
- Bengston, V. L. (1975) Generation and family effects in value socialization. **American Sociological Review**, 40:358-371.
- Beyer, S. (1995) Maternal employment and children's academic achievement: parenting styles as mediating variable. **Developmental Review**, 15:212-253.
- Biblarz, T. J., Bengston, V. L. & Bucur, A. (1996) Social mobility across three generations. **Journal of Marriage and the Family**, 58:188-200.
- Bloom, B. S. (1967) **Stability and Change in human characteristics**. New York.
- Boor, M. (1980) Relationships between unemployment rates and suicide rates in eight countries, 1962-1976. **Psychological Reports**, 47:1095-1101.
- Booth A., Johnson, D. R., White, L. & Edwards, J. N. (1984) Women outside employment, and marital instability. **American Journal of Sociology**, 90:570-581.
- Bradley, R. H. & Caldwell, B. M. (1984) The relation of infant home environments to achievement test performance in first grade: A follow-up study. **Child Development**, 55:803-809.
- Brody, G. H., Stoneman, Z. & Flor, D. (1995) Linking family processes and academic competence among rural African American youth. **Journal of Marriage and the Family**, 57:567-579.
- Brody, G. H., Stoneman, Z., Flor, D., McCrary Hastings, L. & Conyers, O. (1994) Financial resources, parent psychological functioning, parent co-caregiving, and early adolescent competence in rural two-parent African-American families. **Child Development**, 65:590-605.
- Brown, G. W. & Harris, T. O. (1978) **Social Origins of Depression: A Study of Psychiatric Disorders in Women**, New York: Free Press.
- Catalano, R. & Dooley, D. (1977) Economic predictors of depressed mood and stressful life events in a metropolitan community. **Journal of Health and Social Behavior**, 18:292-307.
- Chall, J. S. & Jacobs, V. A. (1983) Writing and reading in elementary grades: Developmental trends among low SES children. **Language Arts**, 60:6128-626.
- Bowey, J. A. (1995) Economic status differences in preschool phonological sensitivity and first grade reading achievement. **Journal of Educational Psychology**, 87:478-487.
- Clarke-Stewart, K. A. (1989) Infant day care: Maligned or malignant? **American Psychologist**, 44:266-273.
- Conger, R. D., Conger, K. J., Elder, G. H. Jr., Lorenz, F. O., Simons, R. L. & Whitbeck, L. B. (1992) A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. **Child Development**, 63:526-541.

- Conger, R. D., Conger, K. J., Elder, G. H. Jr., Lorenz, F. O., Simons, R. L. & Whitbeck, L. B (1993) Family economic stress and adjustment of early adolescent girls. **Developmental Psychology**, 29:206-219.
- Conger, R. D., Elder, G. H. Jr., Lorenz, F. O., Conger, K. J., Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Huck, S. & Melby, J. N. (1990) Linking economic hardship to marital quality and instability. **Journal of Marriage and the Family**, 52:643-656.
- Conger, R. D., Ge, X., Elder, G. H., Lorenz, F. O. & Simons, L. R. (1994) Economic stress, coercive family processes and developmental problems of adolescents. **Child Development**, 65:541-561.
- Conger, R. D., Lorenz, F. O., Elder, G. H. Jr., Melby, J. N., Simons, R. L. & Conger, H. J (1991) A process model of family economic pressure and early adolescent alcohol abuse. **Journal of Early Adolescence**, 11:430-449.
- Conger, R. D., McCarthy, J. A., Yang, R. K., Lahey, B. B. & Cropp, J. P. (1984) Perception of child, child rearing values and emotional distress as mediating links between environmental stressors and observed maternal behavior. **Child Development**, 55:2234-2247.
- Connel, J. P., Spencer, M. B. & Aber, J. L. (1994) Educational risk and resilience in African-American youth: Context, self, action and outcomes in school. **Child Development**, 65:493-506.
- Corijn, M., Liefbroer, A. C. & de Jong Gierveld, J. (1996) It takes two to tango, doesn't it? The influence of couple characteristics on the timing of the birth of the first child. **Journal of Marriage and the Family**, 58:117-126.
- Corley, C. J. & Woods, A. Y. (1991) Socioeconomic, sociodemographic and attitudinal correlates of the tempo of divorce. Special issue: The consequences of divorce: Economic and custodial impact on children and adults: I. **Journal of Divorce & Remarriage**, 16:48-68.
- Corsaro, W. A. & Eder, D. (1993) Development and socialization of children and adolescents. u Cook, K. S., Fine, G. A. & Hause, J. S. (Ed.) **Sociological Perspectives on Social Psychology**. Boston, Allyn & Bacon.
- Čudina-Obradović, M. & Obradović, J. (1995) Utjecaj bračnog emocionalnog sklada roditelja na školski uspjeh i ponašanje djece. **Društvena istraživanja**, 4:627-639.
- Dahrendorf, R. (1969) On the origins of inequality among men, u Beteile, A. (Ed.) **Social Inequality: Selected Readings**. New York: Harmonds Worth/ Penguin Books.
- Davis, K. & Moore, W. (1945) Some principles of stratification. **American Sociological Review**, 10:242-249.
- Deković, M. & Gerris, J. R. (1992) Parental reasoning complexity, social class and child-rearing behaviors. **Journal of Marriage and the Family**, 54:675-685).
- Dodge, K. A., Pettit, G. S. & Bates, J. E. (1994) Socialization mediators between socioeconomic status and child conduct problems. **Child Development**, 65:649-665.
- Dooley, D. & Catalano, R. (1980) Economic change as a cause of behavior disorder. **Psychological Bulletin**, 87:450-468.
- Dooley, D. & Catalano, R. (1984a) Epidemiology of economic stress. **Journal of Community Psychology**, 12:387-409.
- Dooley, D. & Catalano, R. (1984b) Why the economy predicts help seeking: A test of competing explanations. **Journal of Health and Social Behavior**, 25:160-176.
- Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., Leiderman, P. H., Roberts, D. F. & Fraleigh, M. J. (1987) The relations of parenting style to adolescent school performance. **Child Development**, 58:1244-1257.
- Duberstein Lindberg, L. (1996) Women's decision about breastfeeding and maternal employment. **Journal of Marriage and the Family**, 57:31-42.
- DuBois, D. L., Eitel, S. K., Felner, R. D. (1994) Effects of family environment and parent-child relationships on school adjustment during the transition to early adolescence. **Journal of Marriage and the Family**, 56:405-414.
- Duncan, O. D. (1961) A socio-economic index for all occupations, u A.J. Reiss, Jr. (Ed.) **Occupations and Social Status**. New York: Free Press.
- Edwards, J. & Saunders, J. M. (1981) Coming apart: A model of the marital dissolution decision. **Journal of Marriage and the Family**, 42:357-389.

- Elder, G. H., Jr. (1991) Economic pressure and marital quality: An illustration of the method variance problem in the causal modelling of family processes. **Journal of Marriage and the Family**, 53:123-137.
- Elder, G. H. Jr., Lorenz, F. O., Conger, K. J., Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Huck, S. & Melby, J. N. (1990) Linking economic hardship to marital quality and instability. **Journal of Marriage and the Family**, 52:643-656.
- Elder, G. H., Jr., Nguyen, T. V. & Caspi, A. (1985) Linking family hardship to children's lives. **Child Development**, 56:361-375.
- Elder, G. H., Jr., Conger, R. D., Foster, E. M. & Ardelt, M. (1992) Families under economic pressure. **Journal of Family Issues**, 13:5-37.
- Elder, G. H., Jr., Shanahan, M. J. & Clipp, E. C. (1994) When war comes to men's lives - life course patterns in family, work and health. **Psychology and Ageing** 9:5-16.
- Elder, G. H., Jr., Eccles, J. C., Ardelt, M. & Lord, S. (1995) Inner-city parents under economic pressure: Perspectives on the strategies of parenting. **Journal of Marriage and the Family**, 57:771-784.
- Ersloh, B., Hagelstange, T., Holtmann, D. & Singelmann, J. (1988) Class structure and class consciousness in the Federal Republic of Germany: First empirical results. **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial Psychologie**, 40:245-261.
- Ettner, S. L. (1997) Measuring the human cost of a weak economy: Does unemployment lead to alcohol abuse? **Social Science & Medicine**, 44:251-260.
- Fantuzzo, J. W., Davis, G. Y. & Ginsburg, M. D. (1995) Effects of parent involvement in isolation or in combination with peer tutoring on student self-concept and mathematics achievement. **Journal of Educational Psychology**, 87:272-281.
- Felner, R. D., Brand, S., DuBois, D. L., Adan, A. M., Mulhall, P. F. & Evans, E. G. (1995) Socioeconomic disadvantage, proximal environmental experiences and socioemotional and academic adjustment in early adolescence: Investigation of a mediated effects model. **Child Development**, 66:774-792.
- Fergusson, D. M., Horwood, L. J. & Beatrais, A. L. (1981) The measurement of family material well-being. **Journal of Marriage and the Family**, 711-725.
- Flanagan, C. A. (1990) Changing family work status: Effects on parent-adolescent decision making. **Child Development**, 61:163-177.
- Freeman, E. & Farina, J. (1994) Parent education and student achievement. **Thrust for Educational Leadership**, 24:3.
- Gans, H. (1967) **The Levittowners**. New York: Pantheon.
- Ganzeboom, H., De Graaf, P. M. & Treiman, D. J. (1992) A standard international socio-economic index of occupational status. **Social Science Research**, 21:1-56.
- Garcia, R. L. (1991) **Teaching in pluralistic society: Concepts, models and strategies**. New York: Harper and Collins.
- Garrett, P., Ng'andu, N. & Ferron, J. (1994) Poverty experiences of young children and the quality of their home environments. **Child Development**, 65:331-345.
- Gelles, R. (1987) **The violent home**. Beverly Hills, CA: Sage.
- Glenn, N. D. & Supancic, M. (1984) The social and demographic correlates of divorce and separation in the USA: An up-date and reconsideration. **Journal of Marriage and the Family**, 46:563-5.
- Gottfried, A. W. (1984) Home environment and early cognitive development, u Gottfried, A. W. (Ed.) **Home environment and early cognitive development: Longitudinal research**. New York: Harcourt.
- Grantham-McGregor, S., Powell, Ch., Walker, S., Chang, S. & Fletcher, P. (1994) The long-term follow-up of severely malnourished children who participated in an intervention program. **Child Development**, 65:428-439.
- Greene, W. H. & Qvester, A. O. (1982) Divorce risk and wives' labor supply behavior. **Social Science Quarterly**, 63:16-27.
- Greenstein, T. N. (1990) Marital disruption and the employment of married women. **Journal of Marriage and the Family**, 52:657-676.
- Greenstein, T. N. (1995) Gender ideology, marital disruption and the employment of married women. **Journal of Marriage and the Family**, 57:31-42.

- Grolnick, W. S. & Slowiaczek, M. L. (1994) Parents' involvement in children's schooling and motivational model. **Child Development**, 65:237-252.
- Haller, A. (1982) **Social Structure and Behavior**. New York: Academic Press.
- Hammer, T. (1992) Unemployment and use of drug and alcohol among young people: A longitudinal study in the general population. **British Journal of Addiction**, 87:1571-1581.
- Harrison, A. O., Wilson, M. N., Pine, C. J., Chan, S. Q. & Buriel, R. (1990) Family ecologies of ethnic minority children. **Child Development**, 61:347-362.
- Hause, J. S. (1981) Social structure and personality, u Rosenberg, M. & Turner, R. H. (Ed.) **Social Psychology: Sociological Perspectives**, NY: Basic Books.
- Hauseknecht, S. K. (1987) Voluntary childlessness, u Sussman, M. B. & Steinmetz, S. K. (Ed.) **Handbook of Marriage and the Family**. New York, Plenum Press.
- Hokoda, A. & Fincham, F. D. (1995) Origin of children's helpless and mastery achievement patterns in the family. **Journal of Educational Psychology**, 87:375-385.
- Hotaling, G. T. & Sugarman, D. B. (1986) An analysis of risk-markers in husband to wife violence: The current state of knowledge. **Violence and Victims**, 1:101-124.
- Jensen, P. S., Xenakis, S. N., Wolf, P. & Bain, M. W. (1991) The "military family syndrom" revisited: "By the numbers". **Journal of Nervous & Mental Disease**, 179:102-107.
- Jones, R. K. & Brayfield, A. (1997) Life's greatest joy? European attitudes toward the centrality of children. **Social Forces**, 75:1239-1270.
- Kessler, R. (1985) **Detroit Area Survey**. Michigan: Institute for Social Research, University of Michigan, Ann Arbor, MI.
- King, V. & Elder, Jr. G. H. (1995) American children view their grandparents: Linked lives across three rural generations. **Journal of Marriage and the Family**, 57:165-178.
- Kohn, M. (1969) **Class and Conformity: A Study in Values**. Homewood, Ill: Dorsey Press.
- Kohn, M. L., Naoi, A., Schoenbach, C. & Schooler, C. (1990) Position in the class structure and psychological functioning in the United States, Japan and Poland. **American Journal of Sociology**, 95:964-1008.
- Koren, I. (1986) Aglomeracijsko porijeklo kao postojani distraktor ispitanika prema njihovom intelektualnom statusu. **Primijenjena psihologija**, 1-4:74-76.
- Kumar, P. (1994) Gender differences, wives' employment and marital duration as factors in marital adjustment. **Indian Journal of Clinical Psychology**, 21:23-26.
- Lacković-Grgin, K. (1974) Kako roditeljski stil upravljanja utječe na uspjeh djece u školi. **Pedagoški rad**, 1:222-226.
- Lacković-Grgin, K. (1977) Školska sprema roditelja i njihov stil rukovođenja djecom u porodici. **Školski vjesnik**, 4:314-318.
- Lacković-Grgin, K. (1982) Problemi istraživanja otvorenih oblika roditeljskog ponašanja na socijalizaciju njihove djece. **Primijenjena psihologija**, 1-4:42-49.
- Lester, D. (1995) The ecology of alcohol consumption. **Perceptual & Motor Skills**, 81:462.
- Lester, D. (1996) Unemployment and alcohol consumption. **Psychological Reports**, 79:150.
- Liem, G. R. & Liem, J. H. (1978) Social class and mental illnesses reconsidered: The role of economic stress and social support. **Journal of Health and Social Behavior**, 19:139-156.
- Lorenz, F. O., Conger, R. D., Simon, R. L. & Whitbeck, L. (1991) Economic pressure and marital quality: An illustration of the method variance problem in the causal modeling of family processes. **Journal of Marriage and the Family**, 53:375-388.
- Luster, T. & McAdoo, H. (1996) Family and child influences on educational attainment: A second analysis of the High/Scope Perry Preschool data. **Developmental Psychology**, 32:26-39.
- Maccoby, E. E. (1992) The role of parents in the socialization of children: An historical overview. **Developmental Psychology**, 28:1006-1017.
- Martin, M. (1995) Features of home environments associated with children's school success. Special issue: Focus on caregivers. **Early Child Development & Care**. 111:49-68.
- Marx, K. (1967) **Capital: A Critique of Political Economy, Vol. I**, New York: International.

- McDonald, M. A., Sigman, M., Espinosa, M. P. & Neumann, C. G. (1994) Impact of temporary food shortage on children and their mothers. **Child Development**, 65:404-415.
- McKenry, P. C., Julian, T. W. & Gavazzi, S. M. (1995) Toward a biopsychosocial model of domestic violence. **Journal of Marriage and the Family**, 57:307-320.
- McLeod, J. D. & Kessler, R. C. (1990) Socio-economic status differences in vulnerability to undesirable life events. **Journal of Health and Social Behavior**, 31:162-172.
- McLoyd, V. C. (1990) The impact of economic hardship on black families and children: Psychological distress, parenting and socioemotional development. **Child Development**, 65:311-346.
- Meneghan, E. G. & Parcel, T. L. (1991) Determining children's home environment: The impact of maternal characteristics and current occupational and family conditions. **Journal of Marriage and the Family**, 53:417-431.
- Meneghan, E. G. & Parcel, T. L. (1995) Social sources of change in children's home environments: The effects of parental occupational experiences and family conditions. **Journal of Marriage and the Family**, 57:69-84.
- Miller-Loessi, K. (1995) Comparative social psychology – cross-cultural and cross-national. u Cook, K. S., Fine, G. A. & Hause, J. S. (Ed.) **Sociological Perspectives on Social Psychology**. Boston: Allyn & Bacon.
- Mittag, W. & Schwarzer, R. (1993) Interaction of employment status and self-efficacy on alcohol consumption: A two-wave study on stressful life transitions, **Psychology & Health**, 8:77-87.
- Muller, Ch. (1995) Maternal employment, parent involvement and mathematics achievement among adolescents. **Journal of Marriage and the Family**, 57:85-100.
- Nakao, K. & Treas, J. (1992) **The 1989 Socioeconomic Index of Occupations: Construction From the 1989 Occupational Prestige Scores** (GENERAL SOCIAL SURVEY METHODOLOGICAL REPORTS No. 74). Chicago: University of Chicago, National Opinion Research Center.
- Newmann, J. P. (1986) Gender, life strains and depression. **Journal of Health and Social Behavior**, 27:161-178.
- Ninio, A. (1990) Early environmental influences and school achievement in the second grade:Israeli study. **International Journal of Behavioral Development**, 134:1-22.
- O'Brien, F. & Caughy, M. (1996) Health and environmental effects on the academic readiness of school age children. **Developmental Psychology**, 32:515-552.
- Oliver, J. M. & Pomictier, C. (1981) Depression in automotive assembly line workers as a function of unemployment variables. **American Journal of Community Psychology**, 9:507-512.
- Patterson, C. J., Kupersmidt, J. B. & Vaden, N. A. (1990) Income level, gender, ethnicity and household composition as predictors of children school-based competence. **Child Development**, 61:484-494.
- Pearlin, L., Morton, A., Lieberman, E., Menaghan, G. & Mullan, J. T. (1981) The stress processes. **Journal of Health and Social Behavior**, 22:337-356.
- Pearlin, L. I. (1989) The sociological study of stress. **Journal of Health and Social Behavior**, 30:241-256.
- Pearlin, L. I., Menaghan, E. G., Morton, A., Lieberman, N. & Mullan, J. (1981) The stress processes. **Journal of Health and Social Behavior**, 22:337-356.
- Pollit, E. (1994) Poverty and child development: Relevance of research in developing countries to the United States. **Child Development**, 65:283-295.
- Raz, I. & Bryant, P. (1990) Social background, phonological awareness and children's reading. **British Journal of Developmental Psychology**, 8:209-225.
- Royse, D., Rompf, E. L. & Dhooper, S. S. (1993) Childhood trauma and adult life satisfaction. **Journal of Applied Social Sciences**, 17:79-189.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (1994) Urban poverty and the family context of delinquency: A new look at structure and process in a classic study. **Child Development**, 65:523-540.
- Sander, W. (1985) Women, work and divorce. **American Economic Review**, 75:519-523.
- Schneider, B. G. & Coleman, J. S. (1993) **Parents, Their Children and Schools**, Westview Press.
- Secombe, K. (1991) Assessing the costs and benefits of children: Gender comparisons among childfree husbands and wives. **Journal of Marriage and the Family**, 53:191-202.

- Smith, D. S. (1985) Wife employment and marital adjustment: A cumulation of results. **Family Relations: Journal of Applied Family & Child Studies**, 34:483-490.
- Smith, S. S. & Dixon, R. G. (1995) Literary concepts of low- and middle-class four-year-olds entering preschool. **Journal of Educational Research**, 88:243-253.
- Smith, T. E. & Graham, P. B. (1995) Socioeconomic stratification in family research. **Journal of Marriage and the Family**, 57:930-940.
- Sorokin, P. A. (1927) **Social mobility**. New York: Harper.
- South, S. J. & Lewis, R. (1986) Determinants of divorce over the marital life course. **American Sociological Review**, 51:583-590.
- Spitze, G. & South, S. J. (1985) Women's employment, time expenditure, and divorce. **Journal of Family Issues**, 6:307-329.
- Steinberg, L., Elmen, J. D., Mounts, N. S. (1989) Authoritative parenting, psychosocial maturity and academic success among adolescents. **Child Development**, 60:1424-1436.
- Steinmetz, S. (1974) Occupational environment in relation to physical punishment and dogmatism, u S. Steinmetz & M. Strauss (Ed.) **Violence and Family**. New York: Dodd Mead.
- Steinmetz, S. K. (1978) The battered husband syndrome. **Victimology**, 2:499-509.
- Stevens, G. & Cho, J. H. (1985) Sociometric indices and the new 1980 census occupational classification scheme. **Social Science Research**, 14:142-168.
- Straus, M. A. & Gelles, R. J. (1990) **Physical violence in American Families**. New Brunswick, NJ: Transaction Press.
- Straus, M. A. & Sweet, S. (1992) Verbal/symbolic aggression in couples: Incidence rates and relationships to personal characteristics. **Journal of Marriage and the Family**, 54:346-357.
- Strauss, M. A., Gelles, R. J. & Steinmetz, S. (1980) **Behind Closed Doors: Violence in the American Family**, Garden City, NY: Anchor.
- Takeuchi, D. T., Williams, D. R. & Adair, R. H. K. (1991) Economic stress in the family and children's emotional and behavioral problems. **Journal of Marriage and the Family**, 53:1031-1041.
- Terr, L. C. (1992) Resolved: Military family life is hazardous to the mental health of children. **Journal of the American Academy of Child et Adolescent Psychiatry**, 31:984-987.
- Thoits, P. A. (1995) Stress, coping, and social support processes: Where are we? What next? **Journal of Health and Social Behavior**, Extra Issue:53-79.
- Van Esterik, P. & Greiner, T. (1981) Breastfeeding and women's work: Constraints and opportunities. **Studies in Family Planning**, 12:184-197.
- Vannoy, D. & Philliber, W. W. (1992) Wife's employment and quality of marriage. **Journal of Marriage and the Family**, 54:387-398.
- Voydanoff, P. & Donnelly, B. (1988) Economic distress, family coping and quality of family life, u Voydanoff, P. & Majka, L. C. (Ed.) **Families and Economic Distress: Coping Strategies and Social Policy**. Beverly Hills, CA: Sage.
- Voydanoff, P. & Donnelly, B. (1989) Work and family roles and psychological distress, **Journal of Marriage and the Family**, 51:923-932.
- Voydanoff, P. (1988) Work role characteristics, family structure, demands and work/family conflict. **Journal of Marriage and the Family**, 50:749-762.
- Walker, D., Greenwood, Ch., Hart, B., Carta, J. (1994) Prediction of school outcomes based on early language production and socioeconomic factors. **Child Development**, 65:606-621.
- Weber, M. (1921) **Economy and Society**, Totawa, N. J.: Bedminster Press.
- White, K. R. (1982) The relationship between socioeconomic status and academic achievement. **Psychological Bulletin**, 91:461-481.
- Wright, E. O. (1989) Women in the class structure. **Politics and Society**, 17:35-66.

THE INFLUENCES OF FAMILY'S SOCIO-ECONOMIC STATUS ON MARRITAL, FAMILIAL AND SOCIALIZATIONS PROCESSES

MIRA ČUDINA-OBRAĐOVIĆ

Filozofski fakultet, Pedagogijske znanosti, Zagreb

JOSIP OBRAĐOVIĆ

Filozofski fakultet i Institut Ivo Pilar, Zagreb

e-mail: jobradov@ffzg.hr

Croatian society is passing through a significant transformation producing more intensive social stratification than the one that existed before. So the variable socio-economic status of the individual or the family will consequently be becoming more and more important. It is logical to expect that socio-economic status of an individual or the family is going to have much greater impact on individual's behavior, family dynamics, family processes and generally, on family as an agent of socialization. At the same time there is no theory or research results explaining the impact of socio-economic status on family processes in Croatian society. The article tries to give a survey of theories and research results with the goal to describe and explain the impact of socio-economic status on family and socialization in international context. The main goal of the article was to hypothesize about the possible new influences socio-economic variables could have on family and individual in Croatian society, and to stimulate new theoretical and research efforts in this socially relevant and important area.